

УДК 811.161

О. В. Качмар
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри мистецьких дисциплін початкової освіти
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ВЕРБАЛЬНА АГРЕСІЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Поняття «мовленнева агресія», «мовна агресія», «вербальна агресія», «словесна агресія», «комунікативна агресія», а ще «мова ворожнечі», «дискурс ненависті й ворожості» широко вживаються як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі останніх десятиріч. Ці терміни стали майже термінологічними. Водночас їх широке вживання в когнітивно-комунікативній діяльності людини, розмаїття функціональних можливостей і виявлень вербальної агресії сприяють тому, що в сучасній науці немає єдиної загальноприйнятої концепції цього мовного явища, як немає чіткого визначення її статусу.

Способи й засоби реалізації активного прояву агресії досліджуються та аналізуються представниками низки дисциплін: мовознавства, філософії, психолінгвістики, культурної антропології, когнітивної й соціальної психології, прагматичної лінгвістики, когнітивної лінгвістики й типології мов та інших (Ю. Антонян, Р. Беран, О. Демидов, В. Жельвіс, Г. Завражина, Н. Остроушко, К. Седов, Б. Шарифуллін, Ю. Щербініна).

Мета статті – на основі аналізу зарубіжних і вітчизняних публікацій, присвячених дослідженню агресії, розглянути феномен вербальної агресії та з'ясувати перспективи її подолання.

Одним із видів агресії, яка має на меті заподіяння шкоди опоненту, є вербальна (мовленнева, комунікативна, словесна, мовна) агресія, тобто конфліктогенна мовленнева поведінка, в основі якої лежить установка на суб'єктно-об'єктний тип спілкування й негативізуючий вплив на адресата.

Б. Шарифуллін зазначає: «З еколінгвістичних позицій мовна агресія й мовне насилля (а також мовне маніпулювання, мовна демагогія тощо) розглядаються як форми мовленнєвої поведінки, які негативно впливають на комунікативну взаємодію людей, оскільки вони завжди направлені на мінімізацію й навіть деструкцію мовної особистості адресата, на його підкорення, маніпулювання ним в інтересах автора висловлювання» [11, с. 125].

У стилістичному словнику дається таке визначення: мовна агресія – використання мовних засобів для вираження неприязні, ворожості, манери мови, що ображає чиєсь самолюбство, гідність [10, с. 340].

Із лінгвоспсихологічної позиції мовну агресію розглядає К. Седов, визначаючи її як «цілеспрямовану комунікативну дію, орієнтовану на те, щоб викликати негативний емоційно-психологічний стан в об'єкта мовленнєвого впливу» [9, с. 201].

Деякі дослідники, котрі займалися проблемою агресії, зокрема вербальної, вдавалися до спроб систематизувати і класифікувати прояви цього поняття в мові. Перші такі спроби були зроблені психологами. Так, відомий психолог А. Басс у 1976 році запропонував 4 різновиди агресії слова, а саме:

1. Вербальна активна пряма (тобто пряма безпосередня вербальна образа або приниження адресата): ... Бридка, мерзена! Огідна, продажна тварюка! (А.П. Чехов «Хористка»).

2. Вербальна активна непряма (поширення пліток про третю особу): Так вона ж дура, це всім відомо (з побутового спілкування).

3. Вербальна пасивна пряма (відмова говорити з адресатом): – Їсти будеш? – ... – Ну що ти мовчиш, я ж з тобою розмовляю (з побутового спілкування). У цьому випадку адресант навмисно зберігає мовчання, щоб показати свою агресивну налаштованість щодо адресата: адресант недостатній того, щоб отримати відповідь.

4. Вербальна пасивна непряма (відмова дати словесні пояснення) [Берон, с. 29].

Незважаючи на те що ця класифікація не охоплює все різноманіття проявів вербальної агресії, вона має певну цінність і використовується як база для побудови інших класифікацій.

За визначенням А. Басса, «вербальна агресія – це вираження негативних почуттів як через форму (сварка, крик, вереск), так і через зміст словесних відповідей (погроза, прокляття, лайка)» [13, р. 25].

Автор монографії «Agresja językowa w życiu publicznym. Leksykon inwektyw politycznych 1918–2000» (Вроцлав, 2007) Ірена Камінська-Шмай вважає, що «вербальна агресія – це вживання інвектив, приниження, зневажання словом» [14, с. 7]. Отже, це висловлювання гніву, обурення, злості й інших негативних емоцій на навколишніх, які виникають через вороже ставлення до них. Ширше визначення вербальної агресії сформулювала польська дослідниця Марія Пейсерт у монографії «Formy i funkcje agresji werbalnej. Próba typologii» (Вроцлав, 2004). Зокрема, авторка стверджує: безпосередня вербальна агресія – це та, яка виражає негативне ставлення до особи, реалізована за допомогою вживання зневажливої лексики та з використанням нейтральної лексики; неявна мовна агресія, що в стосунку до адресата виражена у формі плітки або інших мовних дій, які знеславляють і принижують авторитет особи; невиявлена в змісті повідомлення агресія, яка випливає з аналізу контексту й ситуації, що супроводжує акт мовлення [15, с. 31].

Деякі лінгвісти класифікують агресію за формами її прояву. Так, Ю. Щербініна слідом за Л. Семенюк, М. Федосюк, Т. Шмельовою виділяє такі форми вербальної агресії, як образа, погроза, груба вимога, груба відмова, іронія, докір, звинувачення тощо (всього 12), спираючись на поняття мовного жанру й пояснюючи це тим, що «вивчення вербальних проявів агресії з погляду теорії мовних жанрів розширює коло аспектів дослідження, даючи змогу розглядати не тільки цілеспрямовану, ініціативну мовну агресію, а й поведінкову, інструментальну» [12, с. 152].

Ю. Антонян розмежовує «жорстку» й «нежорстку» агресію. Він визначає агресію з морально-нейтральних позицій і наголошує на тому, що агресія – це «не лише безкорисне та руйнівне насильство, це ще й спосіб виживання, дії» [1, с. 14]. Він вважає, що агресивні дії далеко не завжди мають жорсткий характер, але називає будь-яку жорстокість агресивною.

Агресивні комунікативні стратегії реалізуються за допомогою різноманітних мовних засобів, центральне місце серед яких посідає інвектива. Однозначного загальноприйнятого визначення цього поняття не існує. В. Жельвіс указує на можливість подвійного розуміння терміна «інвектива»: «... у вузькому значенні – це спосіб існування словесної агресії, що сприймається в цій соціальній (під) групі як різкий чи табуований, а в широкому значенні – будь-який словесно виражений прояв агресивного ставлення до опонента» [4, с. 13].

Отже, поняття «інвектива» або є синонімом до поняття «мовленнева агресія», або ж співвідноситься з ним як частина й ціле, використовується для позначення табуованої, непристойної лексики.

Аналіз досліджень, присвячених проблемі мовленнєвої агресії та інвективності, засвідчує, що одиницю мови (передусім лексему або синтаксему) можна назвати інвективною, якщо вона вписується в певні параметри, які умовно діляться на три групи:

1. Семантичні параметри – особливості семантики мовних одиниць (інтелектуальна негативна оцінка, а також компоненти експресивності: емоційна оцінка, інтенсивність, образність, стилістична маркованість).

2. Прагматичні параметри – особливості ситуації, в якій використовується одиниця. Інвективна ситуація передбачає обов'язкову наявність інвектума (інвектива – це форма перехідної агресії), інвективної інтенції та інвективного

результату (зниження соціального статусу інвектума, наявність у нього почуття ображеності). Присутність «глядачів» посилює інвективність висловлювань.

3. Функціональні параметри – спрямованість мовної одиниці на зниження соціального статусу інвектума й заподіяння йому психологічної шкоди, утвердження домінуючого становища мовця, демонстрацію сили. Реалізація інвективної функції – основний параметр, що визначає інвективність висловлювання [5, с. 8–9].

Н. Остроушко до знаків вербальної агресії зараховує ярлики, лайливу лексику, іронічні номінації, маркери відчуженості, спеціальні пейоративи, політичні терміни (негативно-оцінні амбівалентні терміни, політичні пейоративи, дисфемізми), антропоніми, етноніми [8, с. 19–21].

О. Демидов констатує існування таких видів інвектив: інвективних ярликів, лайливих інвектив, вердиктів, засобів дифамації, іронічних інвектив, стійких виразів, метафоричних інвектив [3, с. 92]. Учений виділяє два основні види інвектив: 1) мимовільна, неконтрольована емоційна реакція; 2) свідомий намір скривдити супротивника з метою продемонструвати своє домінуюче становище [3, с. 93].

На сучасному етапі наукового дослідження проблеми вербальної агресії чені-лінгвісти виділяють 8 видів інвективної лексики, які домінують як у вітчизняних, так і зарубіжних друкованих текстах:

1. Слова й вирази, що позначають антисуспільну, соціально засуджувальну діяльність.
2. Слова з чітко вираженим негативним забарвленням.
3. Назви професій, які вживаються в переносному значенні.
4. Зоосемантичні метафори.
5. Дієслова із «засуджувальною» семантикою або навіть із прямою негативною оцінкою.
6. Слова, котрі містять у значенні негативну, до того ж надто експресивну оцінку особи.
7. Евфемізми різко негативного характеру.
8. Оказіональні каламбурні утворення, метою яких є приниження або образа адресата [6, с. 110].

У мас-медійному дискурсі інвектива як одиниця вербальної агресії використовується для досягнення більшої сенсаційності, привернення уваги суспільства до видавництва, зацікавленості аудиторії в самій проблемі розповсюдження ненормативної лексики як соціокультурного явища тощо.

Особливим проявом вербальної агресії стає таке характерне для низки засобів масової інформації та деяких політиків явище, як *мова ворожнечі* (від англ. *Hate speech*), до якого належать позначення будь-якого публічного «мовного вчинку», що прямо або побічно сприяє порушенню національної, релігійної, соціальної й/чи іншої толерантності. Мова ворожнечі в широкому розумінні – це будь-яке самовисловлення з елементами заперечення принципу рівності всіх людей у правах. У такому випадку самовисловлення відбувається за рахунок порівняння та ієрархічного зіставлення різноманітних груп людей з оцінкою особистих якостей конкретних осіб на підставі їх належності до тієї або іншої групи.

Отже, «мова ворожнечі» – термін, який стосується низки негативних висловів, починаючи від підбурювання й закінчуючи ненавистю, зловживанням, дискредитацією, образливими словами та епітетами, можливо, надзвичайними прикладами упередження [7].

Існує кілька способів подолання вербальної агресії в конкретних комунікативних актах.

Ігнорування. Вельми продуктивним ходом захисту від агресії може стати відсутність реакції на нетактовність на свою адресу. Дуже часто виграшна тактика в ситуації агресії – «не помічати» ворожості з боку співрозмовника й не відповідати грубістю на грубість. Це може бути мовчання у відповідь на агресивне висловлювання або відмова від продовження спілкування. Досвідчені та витримані співрозмовники можуть продовжити спілкування спокійним тоном. Така тактика в більшості випадків не дає змоги продовжувати бесіду у войовничому ключі.

Ігнорування – це метод, який унаслідок ефекту несподіванки чинить психологічний вплив на прояв агресії співрозмовника й руйнує його негативний сценарій дії. Однак варто пам'ятати, що цей метод боротьби проти агресії дієвий у тому випадку, коли ситуація не набула гострого характеру, не перейшла у відкрито образливе, неприйнятне спілкування. В іншому випадку подібна тактика може лише посилити конфлікт.

Переключення уваги. Корисно в ситуації сварки чи з'ясування стосунків відвернути співрозмовника від його агресивного наміру або змінити його негативний емоційний стан, наприклад, перевівши розмову на іншу тему. Як можливі способи переключення уваги можна назвати такі: несподіване запитання («Слухай, а скільки ми з тобою вже сперечаємося?»); відволікаючу пропозицію («Давай спробуємо знайти відповідь на це питання в Інтернеті», «Давай запитавмо про це спільних знайомих»); апеляцію до минулого досвіду («Із цього приводу мені пригадується випадок ...»); жарт («У нас прямо як в анекдоті ...») тощо.

Проектування позитивних якостей «агресора». У певній ситуації при хорошому знанні «сильних» сторін і позитивних рис співрозмовника можна згадати ці якості (натякнути на них) за допомогою висловлювань, які підкреслюють випадковість проступку або агресивної мовної поведінки, а саме: нагадування («Ти ж дорослий, розважлива людина!»); подив («Невже Ви могли сказати таке?!»); розчарування («Мені здавалося, що ти вчинив по-іншому ...»).

Позитивні оцінні висловлювання. Цілеспрямована демонстрація схвалення, доброзичливого ставлення до співрозмовника, похвала його якостей і вчинків перешкоджають мовній агресії. При цьому важливо, щоб вираз схвалення був різноманітним за формою. Виявом позитивної оцінки можуть бути не тільки традиційні «молодець!» і «розумниця!», а й звернення до минулих успіхів («Минулого разу ви чудово впоралися з поставленим завданням, давайте цього разу зробимо ще краще!»); вдячність, підтримка думки співрозмовника («Мені подобається, як ти виконав це завдання»); «Повністю поділяю вашу думку»; «Спасибі за цікаве питання»).

Гумор. Вчасно сказаний жарт може зняти напруження. Однак необхідно пам'ятати, що жарти неприязного змісту – це вже не гумор, а сарказм (уїдлива, зла, ідка насмішка). Такі жарти, навпаки, можуть провокувати посилення агресії.

Переконання. Існують вимоги, порушення яких робить переконання неефективним і може викликати роздратування співрозмовника. Наприклад, щоб уникнути відповідної агресії не потрібно застосовувати такі прийоми: роз'яснювати співрозмовникові очевидні речі (наприклад, говорити, чому не можна ображати іншу людину), моралізувати («Співрозмовники повинні слухати один одного уважно»); переконувати в чому-небудь неприйнятному в цій ситуації («Завжди необхідно підходити миритися першому»); підвищувати тон (говорити роздратовано або надмірно пафосно).

Починати завжди краще з опису достоїнств співрозмовника, його досягнень, успіхів. Це дає змогу зняти емоційне напруження, налаштувати на позитивне спілкування, знизити можливість протесту. У процесі переконання ефективний прийом зміни ролей: моделювання ситуації, в якій «агресор» виявляється на місці «жертви». Так можна домогтися усвідомлення неправильності поведінки через емпатію (співпереживання): «А тобі самому було б приємно почути те, що ти сказав мені?», «Уяви, що ти опинився в моїй ситуації ...»; «Подумай, як би ти вчинив на його місці» [7].

Отже, вербальна агресія сьогодні стала предметом серйозних дискусій і наукових досліджень філологів, лінгвістів, соціологів, філософів, культурологів, психологів.

Вербальна агресія – це негативізуюча мовна поведінка, що реалізується в деструктивних формах. Цей тип мовної поведінки може бути представлений у всіх типах комунікації: міжособистісній, публічній, масовій.

Основними способами подолання вербальної агресії є ігнорування, переключення уваги, проектування позитивних якостей «агресора», позитивні оцінні висловлювання, гумор, переконання.

Література

1. Антонян Ю.М. Жестокость в нашей жизни / Ю.М. Антонян. – М. : Инфра-М, 1995. – 320 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lawlibrary.ru/izdanie32621.html>.
2. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб. : Питер, 2001. – 352 с.
3. Демидов О.В. Инвективная лексика в СМИ (на примере политического журналистского дискурса) / О.В. Демидов // Вестник Челябинского ун-та. Серия 11 «Журналистика». – 2004. – № 1 (1). – С. 90–94.
4. Жельвис В.И. Полебрани: Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира / В.И. Жельвис. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Ладомир, 2001. – 349 с.
5. Завражина Г.В. Мовленнева агресія та засоби її вираження в масмедійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Г.В. Завражина ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 22 с.
6. Курьянович А.В. Инвективные речевые жанры в пространстве современной межличностной коммуникации / А.В. Курьянович // Вестник ТГПУ. Серия «Гуманитарные науки (Филология)». – 2005. – Вып. 3 (47). – С. 106–111.
7. Мовленнева агресія і способи її подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://stud.com.ua/45823/ritorika/movlennueva_agresiya_sposobi_podolannya.
8. Остроушко Н.А. Проблема речевого воздействия в рекламных текстах : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Н.А. Остроушко. – М., 2003. – 24 с.
9. Седов К.Ф. Речевая агрессия в межличностном взаимодействии / К.Ф. Седов // Прямая и непрямая коммуникация. – Саратов : Изд-во ГУНЦ Колледж, 2003. – С. 196–212.
10. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожин. – М., 2006. – 696 с.
11. Шарифуллин Б.Н. Языковая агрессия и языковое насилие в свете юрислингвистики: проблемы инвективы / Б.Н. Шарифуллин // Юрислингвистика-5: юридические аспекты и лингвистические аспекты права : межвуз. сб. науч. тр. – Барнаул : Изд-во Алт. гос. ун-та, 2004. – С. 120–137.
12. Щербинина Ю.В. Вербальная агрессия / Ю.В. Щербинина. – М. : КомКнига, 2006. – 360 с.
13. Buss A. The psychology of aggression / A. Buss. – New York : Wiley, 1961. – 307 p.
14. Kamińska-Szmaj I. Agresja językowa w życiu publicznym. Leksykon inwektyw politycznych 1918–2000 / I. Kamińska-Szmaj. – Wrocław, 2007.
15. Pejsert M. Formy i funkcje agresji werbalnej : próba typologii / M. Pejsert. – Wrocław, 2004.

Анотація

Качмар О. В. Вербальна агресія та шляхи її подолання. – Стаття.

У статті вербальна агресія розглядається як негативізуюча мовна поведінка, що реалізується в деструктивних формах. Агресивні комунікативні стратегії реалізуються за допомогою різноманітних мовних засобів, центральне місце серед яких посідає інвектива. Робиться акцент на сутнісних характеристиках різних видів інвективної лексики. Зроблено висновок про те, що основними способами подолання вербальної агресії є ігнорування, переключення уваги, проєктування позитивних якостей «агресора», позитивні оцінні висловлювання, гумор, переконання.

Ключові слова: агресія, вербальна агресія, інвектива, мова ворожнечі, способи подолання вербальної агресії.

Аннотация

Качмар А. В. Вербальная агрессия и пути ее преодоления. – Статья.

В статье вербальная агрессия рассматривается как негативизирующее речевое поведение, которое реализуется в деструктивных формах. Агрессивные коммуникативные стратегии реализуются с помощью различных языковых средств, центральное место среди которых занимает инвектива. Делается акцент на существенные характеристики различных видов инвективной лексики.

Сделан вывод о том, что основными способами преодоления вербальной агрессии является игнорирование, переключение внимания, проектирование положительных качеств «агрессора», положительные оценочные высказывания, юмор, убеждения.

Ключевые слова: агрессия, вербальная агрессия, инвектива, язык вражды, способы преодоления вербальной агрессии.

Summary

Kachmar O. V. Verbal aggression and its possible solutions. – Article.

The paper studied the verbal aggression as the verbal behavior implemented in destructive ways. Aggressive communication strategies are implemented through various linguistic devices, a central role among them broadside. Focuses on the intrinsic characteristics of different types of inwektyw vocabulary. It is concluded that the main ways to overcome verbal aggression are ignoring, switching attention, planning merits «aggressor», positive evaluation expression, humor, belief.

Key words: aggression, verbal aggression, invective, hate speech, ways to overcome verbal aggression.